

Kelemen János

PAVESE, BOBBIO, TORINO

Pavese költői és elbeszélői világát egy alapvető opposíció, a falu-város ellentétpár strukturálja: egy olyan ellentétpár, amelyre a különböző síkokon megjelenő opposíciók (egyik oldalon a *mitikus*, a *vad*, a *szex*, a *föld*, a *vér*, a *gyermek*, a másik oldalon a *racionalis*, a *civilizált*, az *urbánus*, a *felöltt*) rendre visszavezethetők. Ám mindebben nem egyszerűen szimbolikus jelentéssel bíró absztrakt entitások viszonyát kell látnunk. Pavésénél a „falu” és a „város” minden más értelmezési lehetőség mellett konkrét fizikai helyet is jelent: a Langhe dombvidékét és Torinót. Elmondhatjuk tehát, hogy Pavese – bár története nemcsak ezeken a helyszíneken játszódik – a Langhe és Torino költője.

Még hozzá, Torinónál maradva, azé a Torinóé, mely a történeti idő egy egészen konkrét pillanatához köthető. Ebben a rövid pillanatban – Norberto Bobbio szerint úgy 1920 és 1950 között – a piemonti város a széles értelemben vett progresszív és avantgárd kultúra egyik, vagy talán legfőbb központja volt Itáliában. Többek közt Gramsci, Piero Gobetti, a *Giustizia e libertà*, az *Einaudi Kiadó* Torinója volt, s nem utolsósorban a *Massimo d'Azeglio* gimnáziumé és liceumé, melynek volt diákjai már a harmincas években, de még inkább az ellenállás időszakában és a háború után, jelentős hatást gyakoroltak az olasz szellemi életre és politikai gondolkodásra. A *d'Azeglio* jelentősége, persze egy egészen más területen, a pesti *Fasori Gimnáziuméhoz* hasonlítható. Ahogyan a pesti gimnázium néhány rövid év alatt egész csapatát bocsátotta ki azoknak a diákoknak, akik később világhírre tettek szert a természettudományokban, úgy a *d'Azeglióból* is egy-két év leforgása alatt az olasz irodalom, kultúra és politikai élet egy sor meghatározó személyisége került ki. Köztük volt Pavese, az 1927-ben érettségiző III./B. osztály tanulója; annak az Augusto Montinak kedvenc tanítványa, aki az egész nemzedék karizmatikus nevelője volt, s korábban Gramsci és Gobetti környezetéhez tartozott. A párhuzamos III./A.-ban érettségizett Norberto Bobbio és Leone Ginzburg. Ebben az osztályban is tanított egy karizmatikus tanár: Umberto Cosmo, a híres dantista, a máig marandó értékű *Vita di Dante* szerzője. Levelezéséből tudjuk, hogy évekkal előbb az egyetemen Gramscinak volt professzora, akit később is úgy tartott számon, mint egyik legkedvesebb tanítványát.

A volt iskolatársak az egyetemen is összetartottak. Az Augusto Monti körül összegyűlő társaság – Pavese, Leone Ginzburg, Norberto Bobbio, Giulio Einaudi, Massimo Mila, Gian Carlo Pajetta, Vittorio Foa, Franco Antonicelli –

csakhamar a „d’azeglióisták bandájaként” vagy *confraternitájaként* vált ismertté. A körhöz mások is csatlakoztak, például Carlo Levi, Federico Chabod és Ludovico Geymonat, hogy csak néhányat említsünk azok közül, akik nem sokkal azután élenjáró szerepet fognak játszani az irodalomban és a tudományban.

Sok forrás – így Pavese naplója¹ és levelei², Davide Lajolo Pavese-életrajza³, Norberto Bobbio önéletrajzi írásai⁴, nem utolsósorban pedig az a hosszú beszélgetés, melyet 1994 elején magam folytathattam Bobbióval – tanúsítja, hogy Pavesét és Bobbiót az egyetemi évek alatt a banda többi tagjához képest is szoros baráti szálak fűzték egymáshoz. A két volt iskolatárs barátsága akkor erősödött meg, amikor Pavese angol leckéket adott Bobbiónak, illetve pontosabban fogalmazva, eljárt a nagypolgári Bobbio-család házába, hogy barátjával együtt olvassanak klasszikus angol nyelvű irodalmat.

Barátságuk alapját természetesen az a közös politikai, világnézeti és kulturális tájékozódás teremtette meg, mely egész csoportjukat jellemezte, s később összeütközésbe vitte őket a rezsimmel. De az angol olvasmányok szerepe sem volt mellékes. Pavese, miután szakdolgozatát Whitmanról írta, hivatásul választotta az angol-amerikai irodalommal való foglalkozást, s pályáját amerikai regények – többek közt Sinclair Lewis, Melville, Doss Passos, Faulkner (és Joyce!) – fordítójaként és kritikai méltatójaként kezdte. (Összesen 16 regényt fordított le, s egy kötetnyi tanulmányt szentelt az amerikai irodalomnak.) Könnyű belátni, hogy ebben a tisztán professzionálisnak tűnő választásban ideológiai mozzanatok is szerepet játszottak, hiszen az „amerikanizmus” az ő és barátai szemében a fasizmus kulturális ellenképét jelentette.

Az egész csoport útkeresésében hasonlóan fontos útjelzőnek bizonyult a crocei esztétika és filozófia. Az akkoriban erősen pozitivistá kultúrájú Torinóban viszonylag későn vált érezhetővé Croce hatása, de már a húszas években induló torinói fiatalokról Bobbio azt írhatta, hogy e nemzedéknek *két mestere volt*: Luigi Einaudi és Benedetto Croce⁵. Vagyis: Einaudi, a híres liberális közgazdász, akit majd 1948-ban köztársasági elnökké választanak, és Croce, akire Piero Gobettiől kezdve Leone Ginzburgig úgy tekintettek a fiatalok, mint a fasizmus elleni morális ellenállás szimbólumára, *az élet tanítómesterére*⁶. Ami Pavesét illeti, ő Davide Lajolo emlékezete szerint Crocét tanulmányozva *szűrte meg elméleteit és módosította sok ítéletét*⁷, míg a következő években el nem távolodott eszményképétől.

¹ Vö. Cesare PAVESE, *Il mestiere di vivere (Diario 1935-1950)*, Torino, Einaudi, 1955.

² Vö. Cesare PAVESE, *Lettere 1924-1944*, Torino, Einaudi, 1966.

³ Vö. Davide LAJOLO, *Il „vizio assurdo”*, Milano, Il Saggiatore, 1960.

⁴ Vö. Norberto BOBBIO, *Autobiografia* (szerk. Alberto PAPUZZI), Bari, Laterza, 2004² (1999¹); Norberto BOBBIO, *De Senectute e altri scritti autobiografici*, Torino, Einaudi, 2006² (1966¹).

⁵ Vö. Norberto BOBBIO, *De Senectute e altri scritti autobiografici*, id., 31.

⁶ Vö. *Uo.*, 62.

⁷ Vö. Davide LAJOLO, *Il „vizio assurdo”*, id., 98.

A Croce iránti általános tisztelet egy konkrét politikai aktusban is megnyilvánult. 1929-ben Mussolini éles kirohanást intézett a nápolyi filozófus ellen, mire az Egyetem számos diákja és tanára aláírt egy szolidaritási levelet. A hatóságok részéről nem késett a válasz: az aláírókat letartóztatták, s közülük Umberto Boscót száműzésre ítélték. Ez volt Pavese baráti körének első nyílt konfliktusa a rezsimmel, melyet sok más epizód követett, mígnem legtöbbjüket börtönre vagy száműzésre ítélték. Pavesére is rákerült a sor, bár nem lévén militáns alkat, igazából nem vett részt az illegális politikai tevékenységben. 1935 májusában tartóztatták le, ugyanazon a napon, mint Bobbiót, Montit, Giulio Einaudit és másokat. A rá mért hároméves száműzéséből végül egy évet kellett letöltenie, mivel kegyelmi kérvénye meghallgatásra talált.

Kulturális szempontból az egyik legjelentősebb vállalkozás, mely a harmincas évek Torinójában született, az Einaudi Kiadó volt. Giulio Einaudi, aki fia volt Luigi Einaudinak, a volt *d'azeglióisták* baráti körére, elsősorban Ginzburgra és Pavesére, majd Geymonatra, Milára, Antonicellire és Carlo Levire támaszkodva, 1933-ban indította el kiadói tevékenységét. Évekkel később Natalia Ginzburg, Leone Ginzburg felesége, ugyancsak a belső munkatársak közé került. A vezető munkatárs kezdetben Leone Ginzburg volt, aki az *Einaudi* által kiadott „La Cultura” c. folyóiratot is szerkesztette. Miután a *Giustizia e Libertà* mozgalomban való részvételéért letartóztatták, funkcióját a lapnál egy időre Pavese vette át.

Az *Einaudi* létrejötte Pavese számára egyébként is nagy változást hozott, hiszen lassacskán a szerkesztőségi munka lett életének középpontja. Ő gondolta ki és valósította meg az *Einaudi* híres sorozatait, így a *Saggi*t, mely a modern etnológia, mitológia- és vallás-kutatás, társadalom- és politika-elmélet nagy műveit tette Itáliában hozzáférhetővé. Bár személyiségétől idegen volt, hogy bürokratikus vagy adminisztratív feladatokkal birkózzon, a háborús években, majd 1945 és 1950 között részt vett a Kiadó római szerkesztőségének létrehozásában és működtetésében (mintegy fordítva járva be azt az utat, melyet a *Tra donne sole* Cleliája tesz meg a római divatszalon torinói fiókjának megnyitásakor). Mondhatjuk, hogy szerkesztői munkája kulturális szempontból ugyanúgy integráns része volt életművének, mint fordítói és írói tevékenysége. Levelezése híven tanúskodik arról, hogy milyen gonddal, céltudatosan és milyen kulturális elkötelezettség jegyében végezte ezt a munkát. Jó adag igazság lehet tehát abban, amit Bobbio így fogalmazott meg: az *Einaudi-t az első évtizedben Ginzburg neve fémjelezte, a másodikban Pavéséé*⁸.

Annak az antifasiszta kultúrának, melyet a volt *d'azeglióisták*, a *Giustizia e Libertà* csoport tagjai, az *Einaudi* szerkesztői vagy a fiatal Bobbio magukéva tettek, mély gyökerei voltak Torinóban: elég többek közt a pozitivistá szellemű egyetem sok professzora által képviselt tudományos racionalizmusra, a Gramsci-féle *L'ordine nuovo*-ra vagy a Gobetti-féle *Rivoluzione liberale*-ra hivatkozni. E hagyománynak és az 1920 és 1950 közötti időszak kulturális és politikai fejleményei-

⁸ A szerző beszélgetése Bobbióval torinói otthonában, 1994. jan. 25.

nek maga Bobbio lett a szemtanú és a résztvevő hitelességével bíró krónikása⁹. Az ő visszaemlékezései és történeti elemzései igazolják azt a benyomásunkat, hogy Pavese személyisége, életfelfogása és világnézeti orientációja nem illeszkedett teljesen környezetének elveihez. Ennek egyik jele a mítoszhoz való vonzódása, mely pozitív szempontból tekintve azt tükrözte, hogy – mint naplója és tucatnyi tanulmánya¹⁰ mutatja – komoly intellektuális érdeklődés ébredt benne az általa kiadott etnológiai, vallástörténeti és filozófiai művek tematikája iránt. Elmélyülten tanulmányozta az ide vágó legjobb irodalmat, Frazert, Frobeniust, Cassirert, s ugyanez az érdeklődés vezette Vicóhoz is, akinél naplóbejegyzései szerint a *mitikus*, a *rusztikus*, a *vad*, a *prehistorikus* összefüggéséről talált megvilágító erjű oldalakat¹¹. Inspirálónak találta Vico elméletét a vadságról, mint az emberiség gyermekkoráról, egyáltalán a primitív mentalitásról, melynek mind a mai napig „legmeggyőzőbb” leírását önála vélte felfedezni¹².

Ám vonzódása a mítoszhoz azt is kifejezte, hogy gondolkodásmódját és élményvilágát erősen átítatták a századelő irracionalista motívumai, a D’Annunzio hatását tükröző dekadens utánérzések, s mindaz, amit „a *vad* sóvárgásának” nevezett¹³. Ilyen és hasonló bejegyzések sokaságát olvashatjuk a naplóban: *Problémád abban áll, hogy hasznosítsd az irracionálist, s ne foszd meg mitikus tartalmát!*¹⁴. *Az irracionális a szellem hatalmas réservoir-ja!*¹⁵. *A huszadik század művészete „a vadra irányul”!*¹⁶. Mindezt jó pár kritikusa erősen kifogásolta. Például *eltúlzott irracionális és történelem-ellenességét a Mestiere di vivere*ről írt híres kritikájában nem más vetette a szemére, mint Moravia¹⁷.

Természetesen nem itt a helye, hogy irracionálisizmusát negatív vagy pozitív értékeljük, vagy hogy vitát nyissunk róla. A mondottakkal csupán jelezni szerettem volna Pavese különállását, sajátos helyét a maga környezetében. Mindenesetre

⁹ Vö. Norberto BOBBIO, *Trent’anni di storia della cultura a Torino*, Torino, Einaudi, 2002.

¹⁰ Ide vágó, életének utolsó éveiből származó tanulmányai az Italo Calvino gondozta posztumusz kötet harmadik részében vannak összegyűjtve. Vö. Cesare PAVESE, *La letteratura americana e altri saggi*, Torino, Einaudi, 1965.

¹¹ Vö. Cesare PAVESE, *Il mestiere di vivere (Diario 1935-1950)*, id., 272-273: 1943. november 5-i bejegyzés.

¹² Vö. Cesare PAVESE, *La letteratura americana e altri saggi*, id., 346.

¹³ Vö. Cesare PAVESE, *Il mestiere di vivere (Diario 1935-1950)*, id., 340: 1947. július 10-i bejegyzés; a naplóból vett idézeteket a saját fordításomban közlöm.

¹⁴ Vö. *Uo.*, 279: 1944. február 7-i bejegyzés.

¹⁵ Vö. *Uo.*, 279: 1944. február 8-i bejegyzés.

¹⁶ Vö. *Uo.*, 341: 1947. július 10-i bejegyzés.

¹⁷ Vö. Alberto MORAVIA, *Pavese decadente*, in Marziano GUGLIELMINETTI–Giuseppe ZACCARIA, *Cesare Pavese. Introduzione e guida allo studio dell’opera pavesiana*, Firenze, Le Monnier, 1976; eredetileg in Alberto MORAVIA, *L’uomo come fine e altri saggi*, Milano, Bompiani, 1964, 187-191; vö. Marziano GUGLIELMINETTI–Giuseppe ZACCARIA, *Cesare Pavese. Introduzione e guida allo studio dell’opera pavesiana*, id., 169.

az előzőkhöz hozzáfűzhetjük, hogy amerikanizmusának – mint néhány Pavese-kutató már korábban felfedezte¹⁸ – sok köze van ehhez a kérdéshez, hiszen az amerikai irodalomból is számos olyan motívumot merített, mely világlátásának és művészetének irracionalista-mitikus elemeit erősítette. De az amerikai írók – így az általa annyira kedvelt Melville a *Moby Dick* példájával – abban is segítették, hogy keresse az egyensúly lehetőségét a különböző késztetések között, s megteremtse a mítosznak és a rációnak azt a szintézisét, melyet érett regényeiben, így az *Il compagnón*ban, de még a leginkább mitológiai ihletésű művében, a *Dialoghi con Leucò*ban is annyira csodálhatunk. Ez utóbbiakról szólva jegyzi meg: *Az első könyvek városa-vidéke titanizmussá-olimposzivá vált az utolsóban. Sóvárgod a vidéket, a titanizmust – a vadat –, de becsülöd a Berto- és Pablo-félék, vagy a járdák józan esztét, mértéktartását, világos intelligenciáját*¹⁹. Valóban, ez az egyensúlykeresés volt mindvégig poétikájának alapproblémája.

Pavese száműzetése baráti körének politikai lebukása miatt következett be, s nem annak volt köszönhető, hogy ő maga is aktív politikai tevékenységet folytatott volna. Tökéletesen apolitikus alkat volt. Nem vett részt az ellenállásban, a partizánháború legkeményebb időszakát az isten háta mögé visszavonulva (a Monferrato-vidéki Serralunga di Creában) magányosan élte át. Naplójában – mint Bobbio is nyomatékkal emlékeztet rá – nyoma sincs *az 1935 és 1945 közötti nagy és borzalmas eseményeknek*²⁰. 1945-ben mégis belépett az Olasz Kommunista Pártba, ám ez a választása sem nélkülözte különállásának jegyeit. Hiszen tudnunk kell, hogy az ellenállásnak az a szárnya, melynek magvát az ő baráti köre és a *Giustizia e Libertà* alkotta (például a d'azeglióista Antonicelli a Piemonti Ellenállási Bizottságnak volt az elnöke), a háború után a *Partito d'azione*ban tömörült. A csoport tagjai, mint maga Bobbio is, nagyobb részt baloldali liberálisok és szocialisták voltak, nem pedig kommunisták.

Pavesét 1945-ös választásában az a szándék vezette, hogy kilépve a magára mért elszigeteltségéből, kompenzálja korábbi politikai passzivitását és feledtesse a brancalonei száműzetésből a fasiszta hatósághoz intézett kegyelmi kérvényét. S valóban, 1945-ben és 1946-ban soha nem látott aktivitást mutatott, a „baloldali értelmiségi” szerepében számos militáns hangú kulturális cikket közölt az *Unità*ban és a *Rinascita*ban. Nem lehetett ebben nem észrevenni bizonyos fajta transzformizmust. Legalábbis így látta Moravia, aki megjegyezte, hogy Pavese „eltúlzott irracionalizmusától és történelem-ellenességétől aligha különbözhet valami is jobban, mint az a mód, ahogyan a kommunizmus fogja fel a művészetet. Szerinte Pavese – azzal, hogy eljut a patriotizmussá átváltozó dekadentizmustól

¹⁸ Vö. Patrizia Lorenzi DATTIVI, *Pavese e la cultura americana tra mito e razionalità*, Messina-Firenze, G. D'Anna, 1975.

¹⁹ Cesare PAVESE, *Il mestiere di vivere (Diario 1935-1950)*, id., 341: 1947. július 10-i bejegyzés.

²⁰ Norberto BOBBIO, „Un profilo della cultura e dell'ambiente intellettuale”, in Valerio CASTRONOVO (szerk.), *Storia illustrata di Torino*, Verona, Mondadori, 1993, 2206.

(D'Annunzio) a kommunizmusá átváltozó dekadentizmusig – az olasz kultúrában megszokott átváltozásokra adott újabb példát²¹. A hasonló vélemények sorából érdemes kiemelni Thomas Mannét, akihez Giulio Einaudi juttatta el Pavese regényeit, nyilván annak tudatában, hogy az olasz íróra erősen hatott a József és testvérei mítosz-felfogása. Thomas Mann válaszelevelében kitért arra, hogy mennyire összeférhetetlennek találta Pavese kommunizmusát és hajlamát a mítoszra²².

De e kérdésben is Bobbio a legfontosabb tanúnk. Sok évvel barátja halála után úgy emlékezett, hogy Pavese választása a felszabadulás utáni nagy lelkesedés napjaiban teljesen érthető volt, de nem természetének megfelelő. Politikai tartalmú cikkei, mai szemmel olvasva, „erőltetettek”, „hideg lelkesedést” tükröznek, s didaktikus, moralizáló, humanista-retorikus hangvételükkel ellentmondanak írójuk személyiségének²³. Ugyanakkor, a mítosz és a politikai agitátor Paveséje közti ellentétnek esztétikai vetülete is van, melyre szintén Bobbio mutatott rá: *a költői eredményt tekintve nincs kétségem afelől, hogy azok a regények, melyek hátterét a falu és a paraszti hősök alkotják, szebbek, mint a könnyed, szórakozottságot árasztó, néha ellentmondásos, városi környezetben játszódó regények, melyeket ma, harminc év után, jobban kikezdett az idő*²⁴.

Ezek szerint Pavese inkább a Langhe költője, mint Torinóé. De ha van egyáltalán *Langhe versus Torino* kérdés, ez az értéktétele önmagában eldönti-e azt?

Natalia Ginzburg *Ritratto di un amico* című írásában idézi fel Pavese emlékét. (A szöveg alapján nemrég filmfeldolgozás is készült)²⁵. A másik jó barát visszaemlékezését maga Bobbio is idézi, mégpedig azzal a megjegyzéssel, hogy ez a leghűbb arckép, melyet valaha is rajzoltak Paveséről. Befejezésül én is kiragadok belőle néhány sort, mely arról szól, hogy milyen belső kötelék fűzte Pavesét Torinóhoz: *most vesszük észre, hogy városunk hasonlít barátunkra, aki itt hagyott minket, s akinek a számára kedves volt; olyan, mint ő, dolgos, szemöldökét lázas és makacs tevékenységben húzza össze; de fásult is, lustálkodásra és álmodozásra hajlamos*²⁶.

²¹ Vö. Albeto MORAVIA, *Pavese decadente*, in Marziano GUGLIELMINETTI–Giuseppe ZACCARIA, *Cesare Pavese. Introduzione e guida allo studio dell'opera pavesiana*, id.; vö. *Uo.*, 169.

²² Idézi in Elio GIOANOLA, *Cesare Pavese La poetica dell'essere*, Milano, Marzorati, 1971, 70.

²³ Vö. Norberto BOBBIO, „Un profilo della cultura e dell'ambiente intellettuale”, id., 2206.

²⁴ *Uo.*, 2204.

²⁵ Vö. http://www.cinemainpiemonte.it/enciclopedia/schedafilmm.php?film_id=153&stile=large&PHPSESSID=812ca900ae06d89f01ef87f89210075a

²⁶ Norberto BOBBIO, „Un profilo della cultura e dell'ambiente intellettuale”, id., 2204.

BIBLIOGRAFIA

- BOBBIO, Norberto, „*Un profilo della cultura e dell'ambiente intellettuale*”, in Valerio CASTRONOVO (szerk.), *Storia illustrata di Torino*, Verona, Mondadori, 1993.
- BOBBIO, Norberto, *Trent'anni di storia della cultura a Torino*, Torino, Einaudi, 2002.
- BOBBIO, Norberto, *Autobiografia* (szerk. Alberto PAPUZZI), Bari, Laterza, 2004² (1999¹).
- BOBBIO, Norberto, *De Senectute e altri scritti autobiografici*, Torino, Einaudi, 2006² (1966¹).
- PAVESE, Cesare, *Il mestiere di vivere (Diario 1935-1950)*, Torino, Einaudi, 1955.
- PAVESE, Cesare, *La letteratura americana e altri saggi*, Torino, Einaudi, 1965.
- PAVESE, Cesare, *Lettere 1924-1944*, Torino, Einaudi, 1966.
- CASTRONOVO, Valerio (szerk.), *Storia illustrata di Torino*, Verona, Mondadori, 1993.
- DAVITTI, Patrizia Lorenzi, *Pavese e la cultura americana tra mito e razionalità*, Messina-Firenze, G. D'Anna, 1975.
- GIOANOLA, Elio, *Cesare Pavese La poetica dell'essere*, Milano, Marzorati, 1971.
- GUGLIELMINETTI, Marziano – ZACCARIA, Giuseppe, *Cesare Pavese. Introduzione e guida allo studio dell'opera pavesiana*, Firenze, Le Monnier, 1976.
- LAJOLO, Davide, *Il „vizio assurdo”*, Milano, Il Saggiatore, 1960.
- MORAVIA, Alberto, *Pavese decadente*, in Marziano GUGLIELMINETTI–Giuseppe ZACCARIA, *Cesare Pavese. Introduzione e guida allo studio dell'opera pavesiana*, Firenze, Le Monnier, 1976; (eredetileg in Alberto MORAVIA, *L'uomo come fine e altri saggi*, Milano, Bompiani, 1964, 187-191).